

interdisciplinárního charakteru bádání historické sociologie.

Robert Lebeda

DOI: 10.14712/23363525.2019.27

Karel Černý: *Velká blízkovýchodní nestabilita: Arabské jaro, porevoluční chaos a nerovnoměrná modernizace 1950–2015*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017, 577 s.

V českém prostředí nejsou časté publikace věnované otázkám makrosociálních změn společností, natož společností regionu Blízkého východu. Kniha Karla Černého, mladého sociologa působícího na Pracovišti historické sociologie Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy, nazvaná *Velká blízkovýchodní nestabilita. Arabské jaro, porevoluční chaos a nerovnoměrná modernizace 1950–2015*, která ne nepodstatným způsobem navazuje na jeho knihu *Svět politického islámu. Politické probuzení Blízkého východu* (2012) je jednou z mála výjimek potvrzujících toto pravidlo. I když se v jejím podtitulu objevuje spojení „nerovnoměrná modernizace“, kniha rozhodně není ostrou kritikou konceptu modernizace ani s ní spojené teorie. S rozsahem 520 tiskových stran si klade za cíl pokrýt proměny Blízkého východu nejen skoro ve všech dimenzích, ale také v periodě od počátku 50. let minulého století téměř až do současnosti.

Černý vychází z vnímání a předpokladu, že v regionu je možné pozorovat řadu dosti rozporných a konfliktních procesů a jevů, a že tyto jevy tak či onak přispívají k jeho nestabilitě. Pojem „nestability“ sice otevřeně nikde nedefinuje; nechápe ji však z úzce politologického hlediska jako např. nestabilitu režimů, ale šířeji, sociologicky, spojenou s růstem frustrací, sociálního napětí, ale také s úpadkem legitimacy režimů, případně revolucemi a občanskými válkami (s. 34).

Předpokladem a hlavní Černého tezí je tvrzení, že „nejobecnější společnou příčinou“ různorodých projevů a podob nestability regionu, zejména v posledních letech, je „nerovnoměrná modernizace“. Termín autor chápe jako „vysoce

nerovnoměrné či nesynchronizované tempo vývoje v jednotlivých dimenzích (...) sociální změny“ (s. 34, 14). Aby to znělo srozumitelně, zatímco v sociální a demografické oblasti došlo v blízkovýchodních zemích v posledních desetiletích k překotným změnám, jako je rychlá a rozsáhlá urbanizace (vznik milionových moderních metropolí a dalších městských center), prudký populační boom (pětinásobný nárůst obyvatelstva v posledních 50. letech), rozšíření dostupnosti vzdělání pro převážnou většinu populačního ročníku a všeobecný rozvoj a rozmach médií, v ekonomické oblasti státy regionu zaostávají. Jejich ekonomiky nejsou dostatečně sektorově diverzifikovány a jednostranně se orientují na dobývání nerostných surovin (zejména na těžbu ropy) nebo cestovní ruch. V politické oblasti se pak projevuje stagnace až regrese, která je patrná na slabosti států a státních orgánů, neschopnosti vlád a dalších institucí efektivně vládnout a uplatňovat monopol na mocenské násilí. Současně řada vládců setrvává u autokratického charakteru státní moci, odmítá či brzdí rozšiřování liberálně-demokratických zásad včetně kontroly moci „zdola“ (citace a volně dle s. 14–15).

Černý je zejména fascinován fenoménem tzv. arabského jara po roce 2010. Chápe je jako historický moment, zjevně jako vyvrcholení určitých dlouhodobých procesů. Jeho ústřední hypotézou, je že k „arabskému jaru“ došlo v okamžiku, kdy nerovnoměrné tempo rozvoje v jednotlivých dimenzích, jež ještě v 50. a 60. letech minulého století nebylo tak výrazné, dosáhlo někdy během předešlého desetiletí vrcholu, a záhy došlo k „explozi“ nahromaděného sociálního napětí (volně dle s. 35, 26).

Předpoklad ani samotná koncepce „nerovnoměrného (sociálního) rozvoje“ (*uneven development*) podle mého názoru nejsou jako hypotézy o sociálních procesech na Blízkém východě zcela zavádějící či neplauzibilní. Ačkoliv v sociologii posledních dvou či tří desetiletí není tato koncepce ani dominantní, ale ani příliš viditelná (nejvíce ji tematizují marxističtí teoretici), považují ji za v mnohém věrohodnou a vhodnou k aplikaci. Avšak za předpokladu, že s ní spojené ambice vyložit dění v regionu budou určitým způsobem vymezeny, respektive omezeny.

Je však třeba zdůraznit, že Černý nehovoří o „nerovnoměrném rozvoji“, ale pod Huntingtonovým a Fukuyamovým vlivem o „nerovnoměrné modernizaci“ (*uneven modernization*) (což nemusí být totéž), a že se explicitně hlásí právě k teorii modernizace a k jejímu „kritickému čtení“ (s. 16). (Termín *uneven modernization* však užival již vůdčí americký sociolog Talcott Parsons, jehož lze bez nadsázky označit za „praotce“ všech teorií modernizace.) „Klíčovou“ inspirací je Černému půl století stará Huntingtonova práce *Politický řád v měnicích se společnostech* (1968), reprezentující druhou vlnu modernizační teorie, resp. její první revizi z přelomu 60. a 70. let (s. 16). Současně se autor přihlašuje také k Eisenstadtově a Arnasonově koncepci tzv. rozmanitých modernit (*multiple modernities*).

Černý sociální změny v regionu strukturuje podle jednotlivých dimenzí, konkrétně politické, ekonomické, demografické a také sociální, která je rozčleněna na oblast mediální, vzdělávací a oblast urbanizace. Sice přibližuje, proč nechápe náboženství jako jediný ani hlavní faktor „nerovnoměrné modernizace“ (kvůli tomu, že jde podle něj o faktor spíše stabilizační), avšak jinak volbu těchto oblastí nijak nezduvodňuje (s. 20, 14–15). Relevantní otázkou je, proč v práci nenajdeme také samostatné kapitoly věnované kultuře, které například Daniel Lerner nebo Everett E. Hagen (případně další teoretici modernizace) považují za podstatné či dokonce stěžejní její sféry, ale třeba také svrchovaně sociální problematiku chudoby, nezaměstnanosti, sociálních nerovností apod., které by si jistě zasloužily větší pozornost.

Autor jednotlivé dimenze kvantifikuje, a to prostřednictvím souhrnných makrosociologických dat (ukazatelů) shrnutých v grafech a tabulkách; autor hovoří přímo o „operacionalizaci“ teoretického modelu prostřednictvím dat (s. 28). V politické oblasti jde například o demokratizaci, vývoj politických a občanských práv, v oblasti ekonomiky růst HDP a podíl renty z přírodních zdrojů na HDP, v oblasti demografické podíl mládeže ve věku 15–24 let či tempo populačního růstu. Na poli mediálním se jedná o index svobody tisku a sledovanost médií, ve vzdělávání vývoj gramotnosti dospělé populace, míra zastoupení středoškolačů v populačním

ročníku; v případě urbanizace podíl městské populace a nerovnost v distribuci příjmů apod. Prostřednictvím ukazatelů komparuje pozici Blízkého východu ve srovnání s ostatními regiony světa, pozice jednotlivých zemí v rámci něj, a také odlišné fáze jednotlivých dimenzí těchto změn (s. 25–27).

Ovšem autor si v knize klade ještě druhý cíl, který považuje za zásadnější, a sice podat přehled „pokud možno všech relevantních kauzálních mechanismů“, jež mohou přispívat ke zvyšování napětí, a tedy například mohly v jednotlivých zemích povzbudit události arabského jara (s. 30, 32). Tuto snahu odráží členění kapitol podle těchto mechanismů od sedmi až do čtrnácti částí (v případě ekonomiky je počet malý). V nich jsou tematizovány takové jevy, jako je rozpor mezi masovou politickou účastí a politickou rigiditou systému, negativní ekonomické vlivy ropné renty, mezigenerační konflikt v islámských společnostech, nedostatečně naplněné konzumní aspirace nebo dopady špatné kvality vzdělávacích systémů na vnímání režimů a vládců atp.

Informace obsažené v těchto částech (tvoří převážnou část rozsahu knihy) jsou často velmi zajímavé. Je třeba si ale položit otázku, zda je počet „příčinných mechanismů“ skutečně konečný či v jaké míře je úplný, a také podle jakého „klíče“ byly tyto mechanismy vybrány, tříděny (některé z nich mohly být řazeny do jiných kapitol) a uspořádány. Nelze také nevidět, že rozsah kapitol není zdaleka vyvážený (od 150 stran věnovaných politické sféře, až po 25 stran sféry ekonomiky), což vlastně explicitně naznačuje, jak významné jsou pro Černého změny politické, resp. změny s politickou sférou související.

Přes veškeré pochopení pro snahu autora podat výčet „mechanismů destabilizace“, je struktura výkladu v těchto pasážích značně zkusmá. V kombinaci s předchozími převážně statistickými partiemi přispívá k dojmu metodologické hybridity a neujasněnosti. Z knihy jako celku je však zřejmé, že metodologicky v ní převládají rozsáhlé výklady, interpretace dostupných statistických dat ve spojení s interpretativní narací již publikovaných zjištění.

Autorova píle, schopnost vyhledat, shrnout a (a někdy i dopočítat) nejen značné

množství dat, ale také pracovat s rozsáhlou literaturou a podat ucelený souhrnný výklad rozsáhlých i komplikovaných procesů, si zasluhuje chválu. Nelze si ale nevsimnout dalších zásadních předpokladů, přístupů a způsobů zpracování, které by mohly být považovány za zmatečné nebo značně diskutabilní.

Jedním je rozporuplné pojetí dimenzí sociálních změn. Ty Černý označuje za „nezávislé proměnné“, byť vzájemně interagující (jak je patrné z řady popisovaných „příčinných mechanismů“ i opakovaných shrnutí modelu v tabulkách). Řada konkrétních formulací i struktury textu přesto zavádá domněnku, že některé faktory zřejmě podmiňují jiné, jež autor řadí k jiné dimenzi sociálních změn. Možnost kauzality mezi faktory či celými dimenzemi ostatně sám opakovaně naznačuje. V kontextu převažující interpretativní metodologie, je však pochopitelně obtížné či spíše nemožné dosáhnout nějakých podstatných závěrů. V závěru proto autor na vyjasnění příčinného vztahu rezignuje (s. 499, 501, také srov. s. 24). Zmíněné pojetí „nezávislých proměnných“ by dokonce mohlo být v rozporu s předpoklady některých modernizačních teorií, k nimž se autor hlásí. Například Lerner (1958), který je Černému stěžejním autorem, nechápe urbanizaci jen jako projev (dimenzi) modernizace, ale primárně jako její „spouštěč“: přesun venkovské populace do měst vede k požadavku na vybudování škol, masových médií, tržišť a dalších moderních a demokraticky organizovaných institucí.

Slabinou je podle mého názoru také nepřiznaná nekoherence mezi koncepcemi nerovnoměrné modernizace a rozmanitých modernit. Druhá z nich je nejrozsáhleji probírána v Úvodu, v textu občas „prosvítá“, ale autor ani v závěru dostatečně nevyjasnil vztah „nerovnoměrné modernizace“ k ní, a to přesto, že ji na počátku označil za „konkurenční“ (s. 18). Hlavní proponent „rozmanitých modernit“ Shmuel N. Eisenstadt přitom ve svých pozdních studiích poukazyval, že „jádem“ modernity je „rozvoj modu či modů interpretace světa, nebo odlišné sociální představivosti, skutečné ontologické vize, odlišného kulturního programu“ (2001), náplň, která se v textu práce Karla Černého příliš neodráží. Na počátku jiného Eisenstadtova souborného

textu (2000) nalezneme větu, že koncepce „rozmanitých modernit“ „míří proti názorům dlouhodobě převažujícím v badatelském a obecném diskurzu“, čímž měl nepochybně na mysli teorii modernizace. Lze si položit otázku, zda koncepce rozmanitých modernit vůbec může fungovat v podřízené pozici vůči hypotéze o „nerovnoměrné modernizaci“, která je řídící osou textu.

Tím mířím k opakovaně vyjadřovaným sporným předpokladům týkajícím se ontologického statusu a charakteru předpokládané „modernizace“. Procesy sociální změny v regionu totiž autor opakovaně vykresluje na pozadí a ve srovnání s tím, co se dělo dříve v Evropě: někdy používá analogii, někdy se blíží ztotožnění, ač setrvale předpokládá odlišnou rychlost změn (srov. s. 26–27, 11, 17, 487–488, 493–495 ad.). Nemohou však být některé změny blízkovýchodních společností svým charakterem odlišné, mít momentálně nebo dlouhodobě jiná vyústění? Je v knize, v níž dominuje představa „nerovnoměrné modernizace“, prostor o tom vůbec přemýšlet? Formuloval či shrnul autor rysy odlišné modernity Blízkého východu?

To odkazuje k jeho obecnějšímu pojetí modernit. V Úvodu se zmiňuje o představách odlišných modernit formulovanými blízkovýchodními hnutími i o vymezování se vůči západnímu modelu modernity. Je-li modernita, jak uvádí „výsledkem interakce mezi univerzálními modernizačními procesy a místními partikulárními tradicemi a hodnotovými systémy, kulturními premisami a specifickou historickou zkušeností“ (srov. s. 18–19, také s. 493–495), pak se mi zdá, že autor zanedbává to, co nazývá „před-moderním kulturním substrátem“ (s. 20). Ještě méně se v knize dozvíme o reálných vnějších, zejména mocenských, vlivech na podoby modernizace Blízkého východu (jejich podceňování nebo opomíjení bylo přitom symptomatické pro řadu klasických modernizačních teorií). V Černého přístupu zůstává modernizace primárně univerzalistickým trendem, jímž v závěsu za Evropou prochází či mají projít i zbylé části světa (s. 18–19, 493–495). V tomto smyslu nabývám dojmu, že autor sdílí některé předpoklady možná už první generace autorů modernizační teorie 50. let minulého století.

Z textu získávám také přesvědčení, že autor koncepci modernizace bez výhrad ztotožňuje s popisovanými jevy, a proto se mi jeho epistemologická pozice nejeví jako příliš reflexivní a kritická. Nikde v textu nenalézám úvahu ani shrnutí týkající se toho, zda by alespoň některé z procesů, které na příkladech Blízkého východu a jednotlivých zemí líčí, by mohly nebýt „modernizační“ či nepodléhat jejímu rámci.

Poslední poznámka se týká způsobu zpracování textu, který se podle mého názoru do určité míry vzpírá kategorizaci. Proti jeho hodnocení jako badatelské monografie opřené o určitou tezi hovoří rozporuplné vymezení a metodologie, ale nepochybně také rozsah textu, který dvoj až trojnásobně překračuje délku prací tohoto typu. Je otázkou, zda je však kniha encyklopedicky založenou syntézou, proti čemuž hovoří jak úporná snaha autora o formulaci jednotné teze, tak i nápadný frekventovaný místy silně žurnalistický styl textu. Autor by měl reflektovat, že „méně je někdy více“, a to jak s ohledem na vlastní práci, tak na čtenáře. Právě 550 stránkový text, v němž se čtenatel snadno ztratí, může být pro většinu čtenářů obtížně „stravitelný“. Obsažené informace by bylo možné shrnout do textu polovičního rozsahu.

Navzdory těmto komentářům, je třeba říci, že *Velká blízkovýchodní nestabilita* není nezajímavá nebo špatná práce, protože většina prezentovaných dat a informací má výpovědní hodnotu. Kladu si však otázku, zda samotný požadavek dosáhnout „skutečně komplexní pohled na sociální změnu“ (s. 17) nevyvolává v kontextu současných sociálních věd (živených skepsí vůči osvícenským představám o poznání) pochybnosti o nároku samém i o jeho metodologickém zaštitění. Ostatně už Carr (1967) proti módnímu důrazu na multikausalitu poukazoval na potřebu se nakonec rozhodnout, která příčina či kategorie příčin je určující. Mám pochyby, zda požadavek na „skutečnou komplexitu“ není tak trochu nevědomou ideologickou zástěrkou, odrazem „starého“ eurocentrismu (či spíše amerikanocentrismu), a zda k šíření této představy nepřispěli neoficiální mluvčí západního establishmentu, jakými podle mého názoru byli Huntington i Fukuyama po většinu svých kariér.

Vít Klepárník

DOI: 10.14712/23363525.2019.28